

Nachtvlinders op de Brunsummerheide

Guido Verschoor, Keutenberg 1, 6305 PP Schin op Geul

Tijdens het Genootschapsweekend 2010 zijn op de Heikop, gelegen aan de noordoostkant van de Brunsummerheide, gedurende de avond en nacht van 11 en 12 juni macro-nachtvlinders geïnventariseerd. Bijna een maand later is tijdens de Nationale Nachtvlinderenacht op 9 juli op een bijeenkomst van Kring Heerlen met als thema het Nachtvlindermonitoringsproject Limburg nogmaals het laken op de Brunsummerheide opgezet. De locatie was ditmaal gelegen nabij het bezoekerscentrum van Natuurmonumenten aan de westkant van het gebied. In dit artikel worden de resultaten van deze inventarisaties beschreven.

METHODE

Op 11 en 12 juni werd het laken opgezet op de Heikop aan de rand van een open, droog naaldbos op de overgang naar een open, droog heidegebied. Er werd gevangen met een 160 watt menglicht (ML)-lamp. Aanvullend werd op beide avonden een kistval geplaatst met een twaalf volt Actinic blacklight lamp (een zogenaamde vliegenlamp) en de eerste avond werd eveneens een kistval met een 220 volt blacklight spaarlamp opgesteld nabij het padvindershonk, dat is gelegen in een open, gemengd bos op droge, voedselarme bodem. Er is gevangen tot ongeveer twee uur 's nachts.

Op 9 juli werd het laken nabij het bezoekerscentrum Brunsummerheide geplaatst. Er werd gevangen met een 160 watt menglichtlamp op een plaats nabij een open eikenbos op de overgang naar droge heide. Een tweede laken met een 80 watt ultravioletlicht (HPL)-lamp werd geïnstalleerd op een droge, enigszins voedselrijke graslandvegetatie op de overgang naar dezelfde droge heide. Tijdens deze avond is eveneens gesmeerd. Hierbij wordt van onder meer stroop en bier een zoet, geurend lokstofje gebrouwen en op boomstammen gesmeerd. Sommige soorten nachtvlinders laten zich hierdoor lokken. Er is gevangen tot ongeveer twee uur 's nachts.

FIGUUR 1

Het aantal waargenomen aantal individuen per soort uitgezet tegen het percentage van het totaal aantal soorten. De grafiek laat zien dat van meer dan 80% van het aantal soorten drie of minder individuen zijn gezien.

WEERSOMSTANDIGHEDEN

Op 11 juni was het half bewolkt en er stond een matige wind uit het zuidwesten. De aanvangstemperatuur was rond de 20° C. De volgende dag regende het flink. Gelukkig was het 's avonds droog en kon er weer geïnventariseerd worden. Er stond een zwakke wind uit het noorden en de temperatuur was gedaald tot om de nabij 15° C.

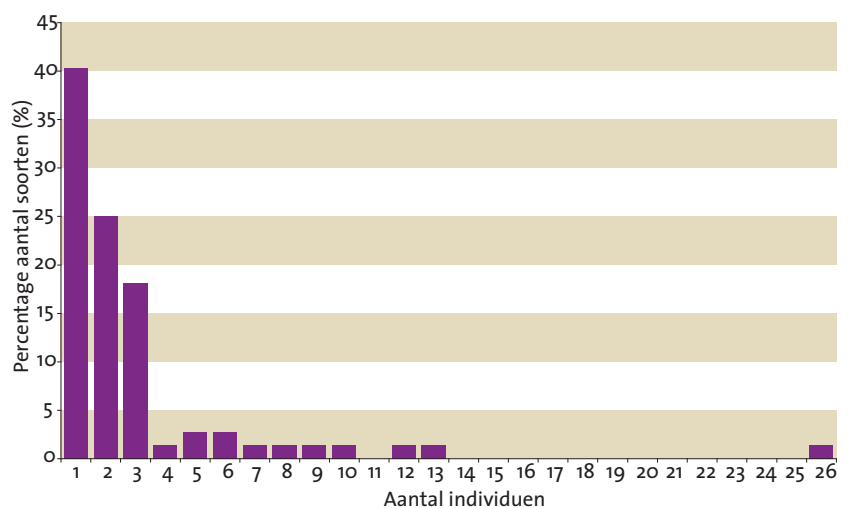
Het weer op 9 juli was uitzonderlijk. Het was half bewolkt en het kwik steeg die dag tot 35° C. Bij aanvang van de nachtvlinderenacht was de temperatuur nog steeds rond de 30° C. Er stond een zwakke wind uit het zuidwesten.

RESULTATEN

Aantallen

In totaal werden op de drie vangnachten met behulp van de hierboven beschreven methoden bij elkaar 215 macro-nachtvlinders geteld van in totaal 72 soorten. Uit figuur 1 blijkt dat van de meeste soorten maar één of enkele exemplaren zijn gevangen; van 60 soorten (circa 80%) zijn één tot drie exemplaren gevangen. Grote aantallen van een en dezelfde soort kwamen dus relatief weinig voor. Uitzondering hierop was de Hyena (*Cosmia trapezina*) die het meest is geteld. Hiervan werden op 9 juli 26 exemplaren, zowel op smeer als op licht, gezien. De top vijf wordt verder gevuld door Gerimpelde spanner (*Macaria liturata*; 13 exemplaren), Piramidevlinder (*Amphipyra pyramidea*; twaalf exemplaren), Grijs stipspanner (*Idaea aversata*; tien exemplaren) en het Streepkokerbeertje (*Eilema complana*; negen exemplaren).

Van de 72 getelde soorten werden er maar acht zowel in juni als juli gezien. Uit de top vijf betrof dit alleen de Gerimpelde spanner. Dit is een gewone soort op de zandgronden en in de duinen; elders is ze schaars of ontbreekt ze. Ze komt voor in naaldbossen en andere plaatsen met naaldbomen en kent een lange vliegperiode (WARING & TOWNSEND, 2006). De Brunsummerheide vormt dus een prima biotoop voor deze vlinder.

Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam	Status	Locatie	Aantal
Bleke grasworteluil	<i>Apamea lithoxyloea</i>	Niet zo gewoon	Bezoekerscentrum	1
Geelblad	<i>Ennomos quercinaria</i>	Zeldzaam	Bezoekerscentrum	2
Gemarmerd heide-uiltje	<i>Elaphria venustula</i>	Niet zo gewoon	Heikop	3
Gevlekte groenuil	<i>Moma alpium</i>	Niet zo gewoon	Heikop	1
Groene weide-uil	<i>Calamia tridens</i>	Niet zo gewoon	Bezoekerscentrum	3
Grote groenuil	<i>Bena bicolorana</i>	Niet zo gewoon	Bezoekerscentrum	1
Marmerruil	<i>Polia nebulosa</i>	Niet zo gewoon	Heikop	2
Satijnstipspanner	<i>Idaea subsericeata</i>	Zeldzaam	Heikop	1
Spaanse vlag	<i>Euplagia quadripunctaria</i>	Zeldzaam	Bezoekerscentrum	1

Heikop

Op de Heikop werden in het tweede weekend van juni op beide avonden samen 61 individuen van 36 soorten gevangen. Hoewel alle methoden aanvullende soorten opleverden, leverde de vangst met het laken en ML-lamp de meeste soorten en exemplaren op. De top drie van de Heikop werd gevormd door Gerimpelde spanner met acht exemplaren, gevolgd door Appeltak (*Campaea margaritata*) met vijf exemplaren. De gedeelde derde plaats bestond uit Bruine grijsbandspanner (*Cabera exanthemata*) en de Schilddrager (*Acronicta megacephala*). Hiervan is de Bruine grijsbandspanner het minst gewoon, vooral in dit deel van Nederland (VLINDERSTICHTING, 2010d).

Bezoekerscentrum

Nabij het bezoekerscentrum Brunssummerheide werden op 9 juli maar liefst 44 soorten gevangen. Die avond was goed voor 154 van de 215 waargenomen individuen (72%). Ook hier werd met de ML-lamp het meest gevangen, maar liefst 1,6 maal zoveel soorten en 2,3 maal zoveel individuen als met de andere methoden. Hierbij moet wel in ogenschouw worden genomen dat de sterkte van de ML-lamp (160 watt) twee maal zo veel was als die van de HPL-lamp (80 watt).

Het smeren leverde slechts vijf soorten op, waaronder negen van de 26 exemplaren van de Hyena. Ook Vogelwiekje (*Dypterygia scabriuscula*) en Piramidevlinder verschenen zowel op licht als op smeer. Verder leverde smeer alle exemplaren van de Gewone stofuil (*Hoplodrina octogenaria*) en de Zuringuil (*Acronicta rumicis*) op. Er kwamen dus geen bijzondere soorten op de smeer af. De top drie voor deze avond werd aangevoerd door de Hyena, gevolgd door Piramidevlinder. Nummer drie was de Grijsze stipspanner met tien exemplaren.

TABEL 1

Overzicht van de bijzondere soorten macro-nachtvlinders van de Brunssummerheide gevangen op 11 en 12 juni of 9 juli 2010. Status volgens WARING & TOWNSEND (2006).

BIJZONDERHEDEN

Zeldzame soorten

Van de waargenomen soorten staan er drie te boek als zeldzaam, namelijk Geelblad (*Ennomos quercinaria*), Spaanse vlag (*Euplagia quadripunctaria*) en Satijnstipspanner (*Idaea subsericeata*) [tabel 1]. Geelblad en de Spaanse vlag verschenen bij het bezoekerscentrum, de Satijnstipspanner op de Heikop (WARING & TOWNSEND, 2006).

Van Geelblad [figuur 2] werd op 9 juli een mannetje aangetroffen. Deze opvallende spanner is slechts van enkele plaatsen in Limburg bekend, onder meer uit de omgeving van Kerkrade. De soort was echter nog niet bekend van de Brunssummerheide (VLINDERSTICHTING, 2010a). Wel werd door Lily Franssen enkele dagen eerder een vrouwtje gezien in Landgraaf, drie à vier kilometer verwijderd van de vindplaats bij het bezoekerscentrum. Geelblad komt voor in bossen, parken, struwelen en ruige graslanden en heeft verscheidene bomen als waardplant, waaronder eik (*Quercus spec.*) (WARING & TOWNSEND, 2006). Tijdens de Nationale Nachtvindernacht werd de soort eveneens in Nijkerk en Ede gezien. Tijdens deze nacht zijn op 278 verschillende plaatsen verspreid over Nederland nachtvinders geteld (GROENENDIJK & ELLIS, 2010), hetgeen aangeeft dat Geelblad ook landelijk gezien geen gewone verschijning is.

De Spaanse vlag is een zeldzame en beschermde soort in Nederland, die het meest voorkomt in Zuid-Limburg. Met name rondom de Sint-Pietersberg en Brunssum wordt de soort regelmatig aangetroffen. Ook Heerlen en omgeving zijn bekend als vliegplaats (GROENENDIJK, 2007). In 2007 werd een waarneming van de soort in Posterholt nog als meest noordelijke waarneming in Limburg betiteld (VERSCHOOR *et al.*, 2008). Inmiddels zijn meerdere waarnemingen uit de omgeving van Posterholt bekend en is de vlinder opgerukt tot de omgeving van Venlo en Weert (bron: waarneming.nl, 20 oktober 2010). De waarneming in de omgeving van de Brunssummerheide was te verwachten; in 2007 is in de omgeving van Brunssum een populatie ontdekt (PRICK, 2008). De waarneming van 9 juli was wel aan de vroege kant. Aantallen van de soort nemen pas vanaf de laatste week van juli toe (GROENENDIJK, 2007).

De Satijnstipspanner [figuur 3] is een zeldzame soort in Nederland, die tot enkele jaren geleden beperkt was tot Zeeland en de aangrenzende delen van Noord-Brabant (Bergen op Zoom) en Zuid-Holland (Oostvoorne). De eerste generatie wordt vooral in juni waargenomen, de tweede in augustus (VLINDERSTICHTING, 2010b). De soort is niet gebonden aan één of enkele specifieke biotopen (EBERT, 2001). In 2002 werd het eerste exemplaar in Lim-

FIGUUR 2

Het mannetje Geelblad (*Ennomos quercinaria*) dat werd aangetroffen tijdens de Nationale Nachtvindernacht nabij het bezoekerscentrum Brunssummerheide (foto: Lily Franssen).

FIGUUR 3

De Satijnstipspanner (Idaea subsericeata), waargenomen op de Heikop tijdens het Genootschapsweekend 2010, is pas sinds 2002 uit Limburg bekend (foto: Jan Boeren).

burg aangetroffen nabij het Elfenmeertje in de Meinweg (FRANSSSEN, 2003). Sindsdien wordt deze warmteminnende soort in Limburg steeds vaker waargenomen. Ook in het meetnet van het Nachtvlindermonitoringsproject Limburg wordt de soort aangetroffen, waarbij het zwaartepunt in Midden-Limburg ligt (NML-PROJECT, 2009). In België lijkt deze soort eveneens aan een opmars bezig (bron: waarnemingen.be, 7 november 2010). Waarnemingen van deze soort zouden dus nog wel eens verder kunnen toenemen. Op de Heikop werd van deze soort één exemplaar gevangen in de kistval met Actinic blacklight.

Andere interessante soorten

Nog eens zes van de gedurende de drie avonden waargenomen soorten staan als niet gewoon te boek (WARING & TOWNSEND, 2006) [tabel 1]. Van het Gemarmerd heide-uiltje (*Elaphria venustula*) werden drie exemplaren gevangen op 11 juni, twee op het laken en één in de kistval met Actinic blacklight. Deze vooral aan zandgrond gebonden soort, leeft van diverse kruiden en houtige planten, zoals Brem (*Cytisus scoparius*), Struikhei (*Calluna vulgaris*) en Tormentil (*Potentilla erecta*) en komt onder andere voor op heiden en open plaatsen in bossen (WARING & TOWNSEND, 2006). In Baden-Württemberg komt de soort voor in gebieden die qua klimaat niet te nat en te koud zijn (STEINER, 1997). De Marmeruil (*Polia nebulosa*) werd eveneens op de Heikop gevangen, in de kistval met Actinic blacklight. De vlinder die een piek in juni heeft, vliegt vooral op zandgronden in loofbossen en struwelen (WARING & TOWNSEND, 2006). De Gevlekte groenuil (*Moma alpium*), waarvan één exemplaar werd gevangen op de Heikop met lamp en laken, is eveneens een zandgrondsoort. Ze komt vooral voor in bossen en struwelen met eik. Deze soort is voor zover bekend niet eerder waargenomen op de Brunsummerheide. Wel is de soort aan het eind van 2010 in Landgraaf gezien (bron: waarneming.nl, 20 oktober 2010). Ze wordt maar weinig waargenomen in Zuid-Limburg (VLINDERSTICHTING, 2010c).

Op 9 juli werden drie exemplaren van de Groene weide-uil (*Calamia tridens*) gevangen op beide locaties waar met het laken werd gevangen. Waarnemingen van deze soort in Limburg zijn beperkt en dit geldt zeker voor Zuid-Limburg. Er zijn hier geen andere waarnemingen bekend van de afgelopen tien jaar dan de hier genoemde exemplaren (bron: waarneming.nl, 20 oktober 2010). De soort leeft op graslanden en heiden van diverse grassen, waaronder Pijpenstrootje (*Molinia caerulea*) (WARING & TOWNSEND, 2006). Eveneens op 9 juli werd de Grote groenuil (*Bena bicolorana*) gevangen op laken met HPL-lamp. Deze xerothermofiele (droogte- en warmteminnende) soort is een niet zo gewone soort die verspreid over het hele land voorkomt. Dit geldt ook voor Zuid-Limburg. De waardplanten zijn eik en berk (*Betula spec.*) en ze leeft in loofbossen en parken (WARING & TOWNSEND, 2006).

Daarnaast werd tijdens deze avond, eveneens op laken met HPL-lamp, één exemplaar van de Bleke grasworteluil (*Apamea lithoxyloea*) gezien. Deze soort leeft van diverse soorten grassen, waaronder Straatgras (*Poa annua*) (WARING & TOWNSEND, 2006), en is min of meer gebonden aan graslandgemeenschappen (STEINER, 1997).

De waarneming van de Dennenpijlstaart (*Sphinx pinastri*) mag niet onvermeld blijven. Op zowel 11 juni als 9 juli verscheen deze spectaculaire soort ongeveer een uur na aanvang van de monitoring. Op de koude 12^e juni was het echter vergeefs wachten op deze pijlstaart. De Dennenpijlstaart [figuur 4] komt vooral voor in naaldbossen en op met vliegdennen begroeide heiden en is hier geen ongewone verschijning. Ze heeft vooral Grove den (*Pinus sylvestris*) als waardplant (WARING & TOWNSEND, 2006).

DANKWOORD

Jo Queis wordt bedankt voor het opstellen van een tweede laken tijdens de Nationale Nachtvlindernacht. Lily Franssen en Jan Boeren worden bedankt voor het beschikbaar stellen van de foto's. De medewerkers van

FIGUUR 4

De Dennenpijlstaart (Sphinx pinastri), een gewone soort op met vliegdennen begroeide heiden (foto: Guido Verschoor).

Natuurmonumenten worden bedankt voor de vergunning voor het uitvoeren van het nachtvlinderonderzoek en voor het gebruik van de faciliteiten van het bezoekerscentrum. Verder worden alle deelnemers be-

dankt, in het bijzonder John Adams die de avond tijdens de Nationale Nachtvlindernacht mede organiseerde. Tot slot dank aan Ernest van Asseldonk en Marcel Prick voor hun hulp bij enkele determinaties.

Summary

MOTHING AT THE BRUNSSUMMERHEIDE HEATHLAND

In early June of 2010, macro-moths were surveyed on two consecutive evenings during a weekend survey programme organised by Natuurhistorisch Genootschap Limburg. The survey took place at the edge of a dry heathland part of the Brunsummerheide conservation area, in the southern part of Limburg. Almost a month later, the survey was repeated at another site on the edge of the heathland in the same conservation area. Both surveys used light-trapping methods, mainly in combination with a sheet. The two surveys yielded a total of 215 specimens of macro-moths, belonging to 72 species, most species being represented by only one or a few individuals. The rarest species recorded were August thorn (*Ennomos quercinaria*), Jersey tiger (*Euplagia quadripunctaria*) and Satin wave (*Idaea subsericeata*). Another six of the species that were caught were less rare but not very common or widely distributed.

Literatuur

- EBERT, G., 2001. Die Schmetterlinge Baden-Württembergs. Band 8: Nachtfalter VI. Ulmer Verlag, Stuttgart.
- FRANSEN, M.C.R., 2003. *Idaea subsericeata* (Lepidoptera: Geometridae), nieuw voor Limburg. Entomologische Berichten 63(4):105.
- GROENENDIJK, D., 2007. De Spaanse vlag in Nederland. Het belang van Zuid-Limburg voor deze habitatrichtlijnsoort. Natuurhistorisch Maandblad 96(8):233-239.
- GROENENDIJK, M. & W. ELLIS, 2010. Nachtvlinder-nacht. Zinderende nachtvlindernacht. De complete lijst met waarnemingen. 11 oktober 2010. 7 november 2010. <http://www.nachtvlindernacht.nl/index.php?id=180>. De Vlinderstichting\Werkgroep Vlinderfaunistiek, EIS-Nederland, Wageningen\Leiden.
- NML-PROJECT, 2009. Nachtvlindermonitoringsproject Limburg. Nieuwsbrief jaargang 2 (2):1.
- PRICK, M.J.M., 2008. Waarnemingen van bijzondere macronachtvlinders in Limburg van 2000 tot 2007. Natuurhistorisch Maandblad 97(4):59-66.
- STEINER, A., 1997. Die Schmetterlinge Baden-Württembergs. Band 6: Nachtfalter IV. Ulmer Verlag, Stuttgart.
- VERSCHOOR, G., J. BOEREN & E. VAN ASSELDONK, 2008. Nachtvlinders in drie tuinen in Limburg nader bekeken. Een voorzichtige aanzet tot monitoring. Na-

tuurhistorisch Maandblad 97(2):17-25.

- VLINDERSTICHTING, 2010a. Vlindernet, versie 2. De informatiebron voor dagvlinders en nachtvlinders van de Vlinderstichting. Geelblad (*Ennomos quercinaria*). 17 juni 2009. 21 oktober 2010. <http://www.vlindernet.nl/vlindersoort.php?vlinderid=345&vq=geelblad>.
- VLINDERSTICHTING, 2010b. Vlindernet, versie 2. De informatiebron voor dagvlinders en nachtvlinders van de Vlinderstichting. Satijnstipspanner (*Idaea subsericeata*). 8 mei 2010. 1 november 2010. <http://www.vlindernet.nl/vlindersoort.php?vlinderid=129&vq=satijnstipspanner>.
- VLINDERSTICHTING, 2010c. Vlindernet, versie 2. De informatiebron voor dagvlinders en nachtvlinders van de Vlinderstichting. Gevlekte groenuil (*Moma alpium*). 8 mei 2010. 1 november 2010. <http://www.vlindernet.nl/vlindersoort.php?vlinderid=710&vq=gevlekte%20groenuil>.
- VLINDERSTICHTING, 2010d. Vlindernet, versie 2. De informatiebron voor dagvlinders en nachtvlinders van de Vlinderstichting. Bruine grijsbandspanner (*Cabera exanthemata*). 8 mei 2010. 5 november 2010. <http://www.vlindernet.nl/vlindersoort.php?vlinderid=386&vq=bruine%20grijsbands-panner>.
- WARING, P. & M. TOWNSEND, 2006. Nachtvlinders. Veldgids met alle in Nederland en België voorkomende soorten. Tirion Natuur, Baarn.

BOEKBESPREKING

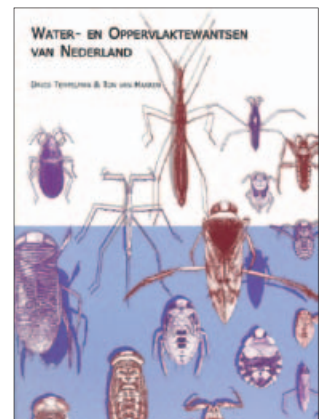
WATER- EN OPPERVLAKTEWANTSEN VAN NEDERLAND

TEMPELMAN, D. & T. VAN HAAREN, 2009. 116 pagina's. Zachte, uitklapbare kaft, gelijmd. Stichting Jeugdbondsuitgeverij, 's-Graveland. ISBN 978-90-5107-040-8. Prijs € 8,00. Verkrijgbaar via www.jeugdbondsuitgeverij.nl.

Vanaf mijn studie in Nijmegen heb ik de Nederlandse water- en oppervlaktewantsen altijd gedetermineerd met de tweede druk van de tabel van Nico Nieser, aangevuld met tekeningen van Reinoud Koeman. Ook tijdens het practicum Fauna werd het boekje dat in 1968 als wetenschappelijke mededeling van de K.N.N.V. is uitgegeven intensief gebruikt. De derde druk uit 1982 week daar niet echt veel van af.

Nu is er de vierde druk, met een frisse uitstraling en een behoorlijke uitbreiding van tekst en figuren. In eerste instantie lijkt er niet veel veranderd. De meeste tabellen zijn op het oog hetzelfde gebleven en ook de figuren komen zeer bekend voor. Opvallend is echter dat zowel tekst als figuren behoorlijk groter zijn afgebeeld. Dat maakt het werken met de tabel voor de oudere lezer al direct een stuk aangenamer. Na enkele dieren te hebben gedetermineerd spraken de tabellen me ook inhoudelijk erg aan, zonder dat ik overigens mijn vertrouwde weg kwijt raakte. De sleutel voor de nimfen is sterk uitgebreid en goed bruikbaar, zonder meer een verbetering ten opzichte van de vorige druk. Het blijft wel wennen aan de Nederlandse namen die behoorlijk gekunsteld overkomen, maar daarin staat deze groep niet alleen. Enige

correlatie met de wetenschappelijke naam is in de meeste gevallen ver te zoeken. Om de dieren van het geslacht *Sigara* maar allemaal sigaren te noemen is mij persoonlijk te simplistisch. Maar dat is de auteurs niet aan te rekenen. Terug naar de inhoud, want daar gaat het tenslotte om. De sleutels zijn goed en leveren snel resultaat. Ze zijn bruikbaar voor een gemiddelde jeugdbonder, maar ook voor de specialist. Dat kan niet van veel determinatiesleutels gezegd worden. De vormgeving en de uitvoering van de tabel is bewust simpel gehouden, wat tot uitdrukking komt in de prijs. Zelden ben ik zo'n goede prijs-kwaliteitverhouding voor een determinatiewerk tegengekomen. Dat blijft toch een sterkte van de jeugdbonden. Wat mij betreft is het boekje een sterke aanrader voor ieder

die natuuronderzoek doet met water. Ik ga in elk geval mijn wetenschappelijke mededeling uit 1968 niet meer gebruiken. Die is met dit werk echt aan vervanging toe.